

РЕЛІГІЙНІ ЧИННИКИ В ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА

Європейський культурний простір протягом останніх п'яти століть розвивається під гаслом секуляризації. Саме вона стала однією із провідних сил, які сформували сучасний образ Європи. Секуляризація утвердила у суспільстві світський дух, притаманний сучасній людині. Це виявляється в тому, що значно зменшуються апеляція громадян до Бога, масштаби звернень до релігійної інтерпретації в поясненні різних аспектів дійсності, участь релігійних інституцій у вирі-

шенні життєвих проблем соціуму та особистості. Мова релігії, її поняття здебільшого дистанціюються від повсякденного досвіду. Дедалі менше залишається взаємного простору між життям сучасного світу і церковною проповіддю. За словами П. Бергера, «сучасна ситуація не сприяє правдивості авторитету релігії»¹.

В усіх суспільствах, принаймні до епохи Просвітництва, релігія слугувала фундаментом формування світогляду, який визначав екзистенцію тієї чи іншої культури. Усі найважливіші сфери соціуму та його інститути більшою чи меншою мірою відзначалися релігійною легітимністю. Сьогодні вони виокремилися із обумовленого церквою порядку життя суспільства і його культури як єдиного цілого і набули статусу самостійних підсис-

тем. Разом із тим, власне, релігія стала однією зі сфер життя соціуму. Тепер вона співіснує на рівні з мистецтвом, філософією, наукою, політикою, економікою тощо. Відповідно до диференціації та спеціалізації суспільства індивід набуває статусу вільного, автономного суб'єкта: він не зобов'язаний підпорядковуватися силі релігійної традиції. Перед ним відкривається можливість за власним бажанням обирати ту галузь знань, в якій наявна перспектива для реалізації його здібностей. Людина має право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, обмежившись суто світською діяльністю.

Природно, що нині нікому не спаде на думку вбачати в теології ту «царицю духу», котра раніше владарювала над людським розумом та виконувала роль верховного цензора в будь-якій царині пізнання. Однак наведене вище не є свідченням загибелі сакрального в контексті сьогодення (наприклад, теологія «мертвого Бога» Д. Бонхоффера та ін.). Релігія продовжує існувати. Вона не ізольована від інших сфер життєдіяльності суспільства, а інколи й навпаки доволі активно стверджує про власну громадську позицію. Її зв'язки із соціумом продовжують залишатися багатограничними і не є ідентичними в різних країнах, навіть якщо вони належать, скажімо, до демократичного табору. Справа полягає в тому, що характер і специфіка цих зв'язків визначаються низкою факторів — історичною традицією, архетипами місцевої культури, чинним режимом, формою правління, станом соціально-економічного розвитку держави тощо.

Оскільки ж конфесійний сегмент є невід'ємною інституалізованою складовою суспільства, то його функціональні можливості детермінуються передусім виробленою щодо нього державною політикою. Тож не випадково говорять про певні різновиди державно-церковних відносин, які своєю чергою дають розуміння суспільно-релігійних процесів загалом. Найбільш поширеними нині типами державно-церковних відносин вважаються такі:

— **Законодавча підтримка певної церкви в державі.** Іншими словами, йдеться про модель державної церкви, яка передбачає передусім державне фінансування діяльності окремих релігійних організацій та покладає на них виконання низки державницьких функцій (реєстрації новонароджених, смерті, шлюбу тощо). Доволі часто Статут та нормативні акти, прийняті вищими органами подібних церковних структур, набувають сили офіційного закону. Статус державної церкви у різних варіантах притаманний

визначеним конфесіям у Греції, Данії, Англії, Швеції, Саудівській Аравії, зафіксований у конституціях більш ніж 40 країн світу.

— **Система конкордату.** Ця модель передбачає укладення відповідних угод між однією чи кількома релігійними інституціями, з одного боку, та державою — з іншого. Підписання конкордату має силу міжнародного права, а його умови не можуть бути змінені урядом країни в односторонньому порядку. Окрім того, конкордатна система надає суттєві привілеї визначеним церквам у різних напрямках їхньої діяльності. Зазначена модель державно-церковних відносин характерна, наприклад, для Італії, Чилі, Аргентини.

— **Відокремлення церкви від держави.** Суть такого типу взаємин полягає в неможливості втручання церковних об'єднань у справи держави при одночасній презумпції зворотної перспективи. Модель притаманна для колишніх соціалістичних країн і зберігається в низці регіонів посткомуністичного простору.

— **Відокремлення церкви і держави.** При такому підході державно-церковні відносини відзначаються максимальним станом взаємоневтручання двох інституцій у сфері повноважень одна одної, гарантією забезпечення широкої свободи релігії, формуванням атмосфери толерантності й віротерпимості, відсутністю спеціального державного органу, який би здійснював контроль над діяльністю конфесійних утворень. Типовим прикладом такої моделі є Сполучені Штати Америки, де релігійна свобода є однією з найвищих демократичних цінностей.

А тепер на прикладі окремих країн розглянемо роль та місце релігії у сучасному суспільстві. Зокрема, звернімося до досвіду Нідерландів, Німеччини та Греції.

Системі державно-церковних відносин у Нідерландах притаманне відділення церкви від держави, однак воно не є абсолютно полярним, коли суб'єкти взаємин не контактують між собою. На практиці — це свобода релігії і віросповідання та нейтральність держави щодо них. Конституція гарантує свободу сповідувати чи не сповідувати релігію. Це право може бути обмежене лише спеціальним парламентським актом з метою захисту здоров'я громадян, збереження суспільного порядку та спокою. Окрім того, як пише Софі ван Бійсбервельд: «Конституція гарантує не тільки свободу релігії, але й свободу діяти відповідно до своїх переконань без ризику бути відповідальним перед законом. Останнє означає, що тільки національний законодавчий орган компетент-

ний окреслювати конкретні рамки вираження релігійної свободи»². Основний Закон також забороняє дискримінацію на релігійній, світоглядній, расовій та іншій основі. До того ж він забезпечує свободу релігійної освіти.

Щодо останньої тези, то публічна освіта передбачає повагу до будь-якої релігії; різні освітні документи забезпечують шану до цінностей і традицій різних релігій. Освіта, яка має світський характер, репрезентується й субсидується на тих же умовах, що й релігійна. Приватні школи фінансуються державою, якщо їхні програми відповідають затвердженим стандартам. Майже 60 відсотків початкових шкіл у країні — це приватні (належать деномінаціям) навчальні заклади. З кінця XIX ст. існують також університети конфесійного спрямування, котрі перебувають на державному забезпеченні.

В інформаційному просторі Нідерландів релігія — досить помітний фактор. Релігійні об'єднання масштабно представлені в ЗМІ. У цій сфері вони працюють самостійно або з телерадіокомпаніями визначеної конфесійної спрямованості. Порядок та обсяги трансляцій, а також фінансування встановлюються законодавством.

Прямої фінансової підтримки церквам з боку держави не існує. Однак в певних формах вона все-таки є. Зокрема, йдеться про деякі різновиди церковного служіння — приміром, в армії, виправних закладах, лікарнях тощо. При цьому духовне служіння розглядається як невід'ємна складова всієї подібної діяльності. Непряма ж фінансова підтримка надається у вигляді звільнення від податків. Варто вказати, що правовий статус церков як юридичних осіб відрізняється від аналогічного статусу інших об'єднань, наприклад, асоціацій чи фондів.

У країні відсутня конституційна структура, яка займається консультуванням церков щодо відповідних аспектів чинного законодавства. Релігійні організації повинні самостійно слідкувати за цим.

В Нідерландах доволі багато соціальних та культурних інститутів у сфері освіти, засобів масової комунікації, охорони здоров'я і т.п., що базуються на релігії. Уряд усіляко стимулює діяльність таких закладів, заохочує їх працювати в руслі реалізації суспільних інтересів.

Демократичним духом вирізняється й німецька модель державно-церковних відносин. Дослідники вказують, що вона ґрунтується на трьох основних принципах — нейтральності, толерантності і

рівності — та займає проміжне місце між моделлю державної церкви й моделлю повного відокремлення церкви від держави.

Нейтральність передбачає таке: держава не втручається у внутрішні справи релігійних організацій, не підтримує й не утискає жодну з них, а також не ідентифікує себе з будь-якою наявною конфесією. Виявом толерантності є повага держави до релігійних уподобань своїх громадян. Рівність фіксує передусім правовий аспект: щодо діючих церков застосовують однакові законодавчі норми. Однак Конституційним судом Німеччини встановлено, що за певних обставин (йдеться про суспільний вплив та кількість послідовників) держава може проводити різницю у своєму ставленні до конфесій.

У фінансовому плані церкви незалежні від держави. Однак отримують державні дотації, особливо для лікарень, військових капеланів тощо.

Відносини між державою та церквами у Німеччині корелюються міністерством у справах культури, департаменти якого є в кожному адміністративно-територіальному окрузі.

Дещо іншими є державно-церковні відносини в Греції, які можна звести до кількох основних принципів: православна релігія проголошена державною; церква розглядається як корпоративний інститут, що діє в системі публічного права; вона користується привілейованим статусом; держава наділяє її повноваженнями, що притаманні державним інстанціям. Держава зберігає за собою право втручатися у справи церкви, навіть у внутрішні. Однак таке втручання спирається не на прямий примус, а реалізується через законодавство і правову традицію.

Свобода совісті розповсюджується на прибічників усіх релігій у Греції. Грецька Конституція з цього приводу проголошує: «Свобода релігійної свідомості не підлягає порушенню. Повнота особистих і громадянських прав індивіда не залежить від його релігійних вірувань. Усі визнані релігії вільні в своїх культових відправленнях та охороняються законом. Не припускаються лише ті форми релігійної практики... котрі порушують суспільний порядок або моральні принципи...»³.

Статут церкви Еллади має статус державного закону. А Священний Синод володіє правом видавати власні нормативні документи, які набувають законної сили з моменту публікації в державній газеті.

У Греції діє і закон щодо неправославних конфесій. Наприклад, зведення церкви, мечеті чи синагоги, поряд з іншими формально-

тями, потребує дозволу місцевого православного ієрарха. І хоча, скажімо, відмова митрополита дати згоду не має характеру адміністративної заборони, відповідні державні органи беруть її до уваги.

Елладська церква залишається впливовою і у сфері освіти та сімейно-шлюбних відносин. Зокрема, в початкових і середніх школах релігійна освіта здійснюється згідно з догматами і традиціями Східної (Православної) церкви. Неправославні учні не зобов'язані відвідувати відповідні уроки.

Церковний шлюб має однакову силу з громадянським (введений 1982 р.). Хоча з Громадянського кодексу вилучені численні перешкоди для вступу у шлюб, Православна церква їх зберігає. Йдеться передусім про третій шлюб, шлюб з неправославним, близькі родинні зв'язки між шлюбною парою тощо.

Варто зазначити, що державне забезпечення Православної церкви в Греції є нормою.

Для усвідомлення ролі релігійних систем в Європі варто з'ясувати місце релігії в суспільствах мусульманської традиції у синхронному аспекті. У кількох словах відзначимо, що історично-релігійний чинник та вибудовані на ньому суспільно-політичні й державно-правові відносини були важливими компонентами, що спрямовували внутрішню й зовнішню політику більшості арабських країн. Цей фактор і нині залишається однією з політико-ідеологічних основ державної структури ісламських держав та має відображення в конституційних положеннях.

Так, наприклад, Саудівська Аравія є державою, де іслам — не тільки державна релігія, а й по суті головний закон держави, котрий визначає характер суспільно-економічного ладу, систему державних органів, порядок їх утворення і діяльності, обов'язки підданих. В «Основах системи влади» (ст. 1), прийнятих у 1992 році, стверджується: «Королівство Саудівська Аравія — суверенна арабська держава. Її релігія — іслам, конституція — книга Всевишнього Аллаха і сунна його Пророка, хай благословить його Аллах»⁴.

Таким чином, можна стверджувати, що сучасний етап суспільно-державного розвитку арабських країн відзначений достатньо широким використанням приписів ісламу та норм шаріату.

Порівнюючи суспільно-релігійні процеси в Європі та на мусульманському Сході, віднаходимо між ними істотні відмінності. Релігійне середовище Заходу виступає частиною громадянського суспільства і є доволі плюралістичним. Ситуація

плюралізму обумовлює зростання різноманітних і до того ж конкуруючих між собою конфесій, а власне релігія все більше перетворюється на «справу індивідуального смаку», справу суб'єктивного вибору особистості. Іншими словами, свобода совісті у західноєвропейському контексті має справді широкі рамки, сприяючи демократизації релігійного життя.

Арабський світ навпаки схиляється переважно до апробації цінностей однієї релігійної системи — ісламської. Ця система отримує статус державної та як нормативно-регламентувальна охоплює усі ніші функціонування соціуму. Вплив неісламських релігій на суспільство навряд чи можна назвати суттєвим.

Доречно проаналізувати, що є характерним для церковного життя українського суспільства на сучасному етапі його розвитку в юридичному розрізі. Чи відповідає воно міжнародному праву і демократичним стандартам Європи.

Потреба усвідомлення необхідності та можливості формування нон-конфліктної стратегії розв'язання політичних, економічних і соціальних проблем висуває завдання реалізації гарантій фундаментальних природних прав людини, що торкаються основ її духовної конституції. Церковно-державні відносини в Україні мають багату історію. Був час, коли церковне право входило у «Свод законів Російської імперії» і регулювало цивільні правовідносини не лише вірних Російської Православної Церкви, а всіх громадян. Сучасність свідчить про ряд проблем у відносинах суб'єктів права у цивільній та церковній юридичній сфері (наприклад, проблеми сім'ї, моралі, міжнародних і міжнаціональних шлюбів, прав дитини, військової й альтернативної служби тощо).

Освітня та просвітницька робота має формувати неконфліктні моделі вирішення релігійних і соціальних протиріч в суспільстві, сприяти конституюванню в Україні громадянського суспільства і консолідації українського народу навколо цінностей демократії та гарантії прав людини і громадянина з вагомою їх складовою — правом на свободу совісті та віровизнання.

Нині Україна долучається до європейської та світової демократії. Чільне місце у цьому контексті займає Міжнародна хартія прав людини та інші міжнародні документи, що запобігають порушенню прав людини.

Міжнародна хартія прав людини (зокрема, ст. 18 Загальної декларації прав людини у галузі права на свободу совісті та релігії) ставить високі вимоги до гарантії прав особи і громадяни-

на. Звичайно, значна частина Законів України відповідає нормам міжнародного права. Відома, наприклад, оцінка колишнього Верховного комісара ОБСЄ пана Ван дер Стула щодо українського законодавства у галузі забезпечення прав національних меншин, яке, на його думку, є зразком для багатьох країн Європи.

Можна навести Закони України «Про громадянство України», «Про мови в Україні», або «Про освіту», диспозиція ст. 20 якого утверджує священнослужителів суб'єктами навчально-виховного процесу нарівні з діячами науки, культури, працівниками державних і громадських організацій. Дія подібних норм законів України є надзвичайно плідною, оскільки повертає священство до лона національної інтелігенції, а інші пласти інтелігенції до вічних цінностей релігії.

Нагадаємо, що в Україні напередодні 1000-ліття хрещення Русі-України діяло 18 різних конфесій, деномінацій, їх напрямів і толків чисельністю 5,5 тисяч общин. Нині їх діє понад 100 із загальною кількістю структур більше 37 тисяч. Причому, окрім традиційних для України християнських східної та західної орієнтацій, широку діяльність розгорнули протестантські віросповідання, Церкви та релігійні общини національних меншин в Україні (до речі, щонайменше п'ять із них для вірників російського походження, чого, звичайно, не мають українські громади в Росії). Особливістю нашого часу є орієнталістське (або з такими елементами) вчення і практика, що потребують специфічного підходу в умовах європейської християнської традиції.

Така динаміка релігійно-церковних процесів в Україні свідчить, що за короткий термін в її цивільно-правовому просторі з'явилося багато нових суб'єктів правовідносин. На жаль, не всі вони володіють належною правовою культурою, а тому їхні взаємини з площини юридичної часто переходять у площину політичну, нерідко порушуючи права українського громадянства. Коли б таке збільшення суб'єктів правовідносин відбулося в усталеному правовому полі, то ситуація, напевно, була б менш критичною.

Українська держава має особливо зважити на те, що у своїх інтересах й етичних орієнтаціях вона, безсумнівно, спиратиметься на християнську аксіологічну систему, бо майже весь спектр українських релігійних вірувань традиційно лежить у лоні християнства.

А про можливості Українських Церков свідчать наведені вище статистичні дані та сучасні соціологічні дослідження.

Більше половини громадян України вважають себе віруючими, а в деяких західних регіонах таких понад 80%.

Матерія у відриві від духу є немічна і зла. Тому у перехідний період поширилась особлива форма порушення прав людини — клерикалізація деяких сфер суспільства, причому в її гірших сурогатних формах. Першочергово це стосується дошкільних закладів, середньої школи та Збройних сил, позаяк відсутня комплексна Концепція державно-церковних відносин Української держави (на зразок Концепції національної безпеки України чи проекту Концепції етнонаціональної політики України, яку розробив свого часу Державний комітет України у справах національностей та релігій спільно з науковими установами).

Україна продовжить традицію європейської світської держави, котра гарантує рівні права всім громадянам та їх об'єднанням, за винятком антиукраїнських і антигуманних, діяльність яких суперечить п. 3 ст. 1 і п. 5 ст. 5 Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань (Резолюція 36/55 ГА ООН від 25 листопада 1981 р.).

Досвід багатьох держав свідчить про необхідність у перехідний період мати спеціальну політику та інструменти державного управління в означеній сфері. Саме державний орган має працювати найперше у державно-правовому просторі, тобто мати справу з різними (включно з релігійними) організаціями як з юридичними особами. Тоді їхня діяльність буде прогнозованою і піддаватиметься правовій корекції, а не спонтанним свавільним чи емоційним флуктуаціям, з пріоритетом не корпоративних, а загальнонаціональних інтересів.

Аналіз сучасного правового поля України свідчить про низку проблем правовідносин суб'єктів права, які з необхідністю входять до компетенції як конституційного, цивільного, так і церковного права, зокрема проблеми сім'ї, моралі, міжнародних і міжнаціональних шлюбів, прав дитини, жінок, військової та альтернативної служби тощо.

Якщо Церква враховує інтереси нації, то вона, природно, підтримує прагнення розбудувати власну Державу як цивілізований інструмент реалізації її життєвих інтересів. Та вельми часто Церква відображає не інтереси нації, а лишень свої влас-

ні, часто — й інтереси іншої нації (представники або вихідці якої домінують в її духовному істеблішменті).

В Україні ця негативна специфіка підкріплена ще й тим, що протягом більш як тисяча років релігійні центри, яким підпорядковувалися українські церкви, знаходилися поза її межами. Так, весь могутній арсенал православної церкви сповна був використаний для русифікації українців і навіть зміни їх глибинних ментальних структур. Саме тому таким значимим та болісним для українського народу є процес становлення його державності, невід'ємного атрибута суверенності — самостійної церкви.

Цікавим предметом для розгляду науковцями, на нашу думку, є вплив релігійних чинників на реалізацію стратегії інтеграції України до європейського співтовариства та захист прав і свобод людини та громадянина відповідно до міжнародних норм.

Рух Української держави у європейському напрямкові — процес за своєю об'єктивною сутністю багатоаспектний. Він передбачає задіяність найрізноманітніших складових суспільного життя — від політичної до, умовно кажучи, побутово-звичайової. Однак на суб'єктивному рівні, тобто на рівні прийняття рішень, осмислення проблеми європейського поступу України, як проблеми комплексної, відсутнє. Домінує дещо однобічне бачення євроінтеграції. Сьогодні, приміром, прийнято багато говорити про політичну, економічну, військову інкорпорацію України у європейський контекст. І все. Тема фактично вичерпана. Натомість майже не згадується (а якщо і згадується, то тільки побіжно) про місце власне основоположних культурних факторів — релігії, мови, моралі, традицій і т.п. — в реалізації євроінтеграційних інтенцій нашої держави. А ці чинники можуть виявитися якраз провідними для реалізації євроатлантичної інтеграції в суто матеріальних сферах.

Ігнорування духовного виміру євроінтеграції не лише звужує розуміння процесу просування України до ЄС, а й виступає його істотною перешкодою. Адже специфіка релігійно-церковного буття суспільства, виплекана потребами нації у власній конфесійній структурі, суттєво допомагає етнічній спільноті усвідомити свою самоцінність та самодостатність, а відтак є могутнім чинником розбудови національної держави як повноправного і рівноправного суб'єкта міжнародних відносин. «Повсюди та в усі часи, — говорив італійський філософ Джоберті, — громадські порядки поставали на основі жрецьких, міста виникали з храмових, за-

кони походили від оракулів... виховання і культура народу — з його релігії. Релігія стосовно усіх інших інституцій та порядків є те ж саме, що Суцце — стосовно існуючого... тобто динамічне й органічне начало, яке їх продукує, зберігає, відроджує й удосконалює»⁵. Правомірність сказаного підтверджується власне як світовим, так і національним історичними контекстами.

До кінця X ст. Київська Русь (включала територію сучасної України) навіть географічно не належала до європейських держав. На той час Європа була геополітичним простором, синтезованим християнською духовною традицією. Усе, що знаходилося на схід від цього просторового континууму, асоціювалося з язичницьким, варварським світом. Складовою останнього була і Русь-Україна. Щоб піднятися до рівня цивілізованих країн, виявилось замало підтримувати з ними політичні, економічно-торговельні, військові контакти. Необхідною умовою зближення із західними державами слугувало доведення їм Руссю своєї духовної співподібності. Зробити це найліпше було шляхом прийняття нової віри. І такий крок було зроблено. Його здійснив великий князь київський Володимир Святославович.

Християнізація вітчизняної культури започаткувала власне нову історію української духовності. «Візантійська, давньо-болгарська, а через них і антична духовна спадщина, — писав В. Горський, — завдяки введенню християнства приходять на Русь і включаються в той духовний ґрунт, на якому зростає українська культура»⁶. Більше того, візантійська християнська традиція (а саме вона утвердилася на землях українців в княжу добу) обумовила інтенсивний діалог, який проводився за участю представників різних конфесій впродовж усієї історії Руської держави: «Ні в XI ст., ні пізніше не припиняється активна взаємодія в політичній і духовній сфері з католицьким Заходом. Здійснюється активний обмін послами з папою римським. Католицька Європа входить неодмінно до орбіти міжнародних династичних зв'язків киеворуських князів: при Ярославі — Франція, при Всеволоді — Англія, при Мстиславі — Швеція, Норвегія, Данія і т.д.»⁷.

Чому ж нині інтеграційний потенціал конфесійного фактора не використовується належним чином у євроінтеграційному рухові України? Після поглинання в 1683 році Московською патріархією Київської митрополії релігійно-церковна сфера українського суспільства зазнала серйозної модифікації — і не в

кращий бік. Було покладено край світоглядному плюралізму, віротерпимості й толерантності, притаманних національному українському православ'ю; також зазнала ліквідації демократична організація, якої притримувалась Українська православна церква. Остання перетворилася у складі РПЦ на частину державного апарату, ідеологічний обруч самодержавства.

Потім була радянська доба. Впродовж більше 70-ти років офіційна політика імперської держави щодо релігійних організацій базувалась на засадах неприйняття. Релігійні інституції фактично були поставлені поза суспільством.

Наслідки «побудови комунізму» не минули безслідно. Виявляючись насамперед на рівні стереотипів масової свідомості, вони продукували феномен, який можна назвати «ліберальним нігілізмом». Сьогодні ми є свідками дещо парадоксальної ситуації. Незважаючи на те, що період незалежності України названо періодом національно-релігійного ренесансу, здебільшого очевидним є індіферентне, а подекуди й відверто негативне ставлення до царини релігійно-церковного життя з боку громадян. Попри свободу совісті й віросповідання, гарантії рівності людей перед законом незалежно від їх конфесійної належності, бурхливий розвиток мережі релігійних інституцій, активізацію участі останніх у громадських акціях відчувається відсутність розуміння внутрішньої логіки цих процесів. Отримати чітку відповідь на питання типу: яка роль конфесійного чинника у розбудові держави? Яким чином має структуруватись українське суспільство за конфесійною ознакою? Що таке національна церква? Як залагодити міжконфесійні протистояння (на рівні парламентських фракцій, політичних партій та навіть урядовців це неможливо)?

Державна політика щодо релігії і церкви в Україні є не органічно-діалектичною, а формально-ситуативною. Органи влади або демонструють своє «непересічне» ставлення до релігійних організацій шляхом показової участі власних представників у різноманітних духовно-світських форумах, публічних нагород церковних ієрархів за «видатні заслуги перед суспільством», або ж у певні історичні моменти (як-то у переддень парламентських чи президентських виборів) намагаються умилоствити конфесійні об'єднання численними поступками в обмін на їх підтримку. «Політики, — зазначається у колективній монографії НІСД, — намагаються заручитися підтримкою релігійних організацій, оскільки віруючі останніх — це солідний потенційний електорат, а церковні інсти-

туції в обмін на голоси своїх прихожан вимагають від партійних лідерів (за успіху) гарантій із забезпечення власних інтересів і потреб»⁸. Далі поверхової взаємодії двох суб'єктів суспільного життя справа не просувається (цього просування і не може бути, коли впродовж останніх років спроби упорядкувати правові механізми взаємин між релігійними інституціями та державою фактично залишаються нульовими). Владні структури задовольняють власні інтереси за рахунок конфесій і навпаки. Тобто зближення доволі обмежене і плинне.

В результаті прагматизованості переважної частини національної еліти у її середовищі не існує усвідомлення того факту, що «від духовності нації залежить її подальше процвітання»⁹. Релігійний чинник, як один із важелів духовного самоствердження народу, елементарно відсувається на задній план, а тому його функціональний потенціал не враховується при розробці різних стратегій державного розвитку. Вітчизняні фахівці-релігієзнавці мають рацію, коли стверджують: «Релігійні об'єднання України сьогодні по суті існують значною мірою заради самих себе, задля задоволення своїх духовних потреб, не торкаючись нагальних проблем суспільного життя. А це не допомагає ані зміцненню стабільності в суспільстві, ані проведенню необхідних змін і зрештою шкодить самим релігійним інституціям»¹⁰.

Таким чином, в Україні державно-церковні відносини поки що позбавлені стратегічної глибини на відміну, наприклад, від тієї ж Росії. Де співпраця справді є, про що лаконічно, але доволі змістовно висловився экс-міністр закордонних справ Російської Федерації С.І. Іванов: «...збирання “руського мира” є спільною справою Російської держави та Російської Православної Церкви»¹¹. Причому зближення російської держави і РПЦ не декларативне, а цілком реальне.

В Україні нині відбувається вивчення та переосмислення історичного минулого в адекватних сьогоденню формах на шляху до спільноти європейських народів. Вітчизняній еліті не обійтись без переоцінки цінностей. У нашому конкретному прикладі це означає, що об'єктивне осмислення ролі релігійного фактора в державотворчих процесах без світоглядної трансформації у середовищі чиновників та управлінців неможливе.

Має викристалізуватися визначення специфіки системи суспільно-релігійних відносин, котра утверджується в Україні, та здійснення на цій основі низки заходів з облаштування конфесій-

ного простору українського суспільства з урахуванням культурних особливостей розвитку України та її європейських прагнень.

Викладене вище з необхідністю підводить до висновку, що рисами, притаманними сучасному національному суспільно-релігійному контекстові, є: 1) лібералізм нормативно-правової бази щодо свободи совісті та релігійних організацій; 2) регіоналізація та конфліктогенність конфесійного простору; 3) кризовий стан українського православ'я; 4) визрівання симптомів клерикалізації суспільства.

1. Лібералізм нормативно-правової бази щодо свободи совісті і релігійних організацій. Вітчизняне законодавство у цій сфері за своїм гуманістичним пафосом та наявністю обмежувальних санкцій, мабуть, не має жодного аналогу на Європейському континенті. Декларуючи принцип жорсткого відокремлення церкви від держави, воно проголошує автономність обох інституцій, рівність між собою всіх без винятку конфесій, надає їм широкі можливості для реалізації власних інтересів, не закріплює за жодною з них будь-яких привілеїв. Ось що сказано з цього приводу у Конституції України: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність... Церква і релігійні організації відокремлені від держави... Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова»¹².

Ці факти загалом узгоджуються з демократичними цінностями українського суспільства. Однак вони не зовсім гармоніюють з українською культурно-історичною традицією, що формувалась під визначальним впливом принаймні двох потужних релігійних потоків — православного і греко-католицького. Але ні Конституція України, ні Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» не відображають їхніх заслуг і внеску у справу визвольних змагань українського народу, національного державотворення.

Тоді як більшість західно-, східноєвропейських країн є принциповими в оцінці зв'язку свого минулого із сьогоденням (Греція, Великобританія, Грузія, Болгарія, Румунія, Сербія); встановлюють особливі привілеї для історичної церкви, відводять вагомому роль державі в регулюванні проблем, пов'язаних з функціонуванням релігійних громад (Угорщина, Хорватія, Словенія); укладають спеціальні угоди із впливовими релігій-

ними об'єднаннями або визначають перелік виділених суспільством конфесій як пріоритетних (Литва, Чехія, Латвія)¹³.

Україна ж обрала не європейський, а американський варіант облаштування конфесійного простору. Це сталося не стільки через об'єктивний збіг обставин, а внаслідок романтичної ейфорії, яка охопила українське суспільство після розпаду СРСР. США, демонструючи своє прихильне ставлення до нашої держави та підтримуючи реформаторський курс уряду, одночасно перетворилися для України на взірць свободи і демократії не лише у політичному, а й духовному сенсі. Прагнення американізувати українську дійсність призвели до швидкого наповнення релігійного середовища України неокультами американського походження. Характерна для Заходу ієрархізація конфесійної карти була відкинута українською владою. Натомість американський досвід критично не переосмислювався, що виявилось суттєвою методологічною помилкою.

На відміну від Європи (суттєвою складовою якої є Україна) США ніколи не мали домінування однієї чи кількох релігійних традицій. Процес релігіотворення по той бік океану відбувався на зовсім інших засадах, ніж у Старому Світі. На Північноамериканський континент перебиралися в першу чергу представники конфесій, котрі зазнавали переслідувань і гонінь у Європі. Саме вони брали безпосередню участь у творенні американської нації, котра в такий спосіб відразу зароджувалась як нація поліконфесійна. «...Американці в цілому, — підкреслює О. Геніс, — позбавлені конфесійної обмеженості. За цим також стоїть історія. Новий Світ, на відміну від Старого, ніколи не знав ні релігійних війн, ні державної релігії. Америка, країна тисячі вірувань, завжди була плідною нивою для релігійної творчості. Для американця... природно переходити з однієї церкви в іншу. Не сімейна чи етнічна традиція, а вільний пошук визначає його духовне життя. На різних етапах, вважають американці, люди ні може знадобитися різна форма релігії. Життя — це духовний експеримент, головне в якому не догмати, а віра»¹⁴. Тому визнання рівності всіх віросповідних напрямів не лише перед законом, а й перед історією та проголошення права на свободу совісті найвищою людською цінністю є цілком природним.

Однак із подібною специфікою в Україні не рахувалися. Не дивно, що пряма екстраполяція американського досвіду на національні терени не дала бажаного ефекту.

2. Регіоналізація та конфліктогенність конфесійного простору. Породжена вона як «цивілізаційним розломом», який справляв вплив на процес формування української нації, так і політичними реаліями останніх п'яти сторіч. Українські землі тривалий час були роз'єднаними. У різні історичні періоди вони входили до складу тих чи інших державних утворень, що, звичайно, не могло не вплинути на конфесійні уподобання місцевого населення.

На Західній Україні панування впродовж кількох століть Польщі та Австро-Угорщини зміцнило позиції греко-католицизму, який посів місце традиційного віросповідання в регіоні. Експансія Росії позначилася нищенням суто українського православ'я та його заміною російською духовною православною традицією на Лівобережжі. Як наголошує український дослідник В. Климов: «В Україні церковна політика великоросійського самодержавства обтяжувалася багатьма факторами, перш за все, мабуть, курсом центру на ліквідацію національних особливостей церковно-релігійного життя українського народу... Досить чітко проглядалися шляхи реалізації цього курсу: уніфікація українських церковних структур на взірець великоросійських; призначення на ключові ієрархічні посади росіян або ж іноземців... зросійщення кадрів українського духовенства...»⁴⁵. Загарбання українських земель Радянською Росією стало справді трагічною сторінкою в історії багатьох конфесій, що зуміли поширитися на території України. Зокрема, було ліквідовано Українську автокефальну православну церкву, Українську греко-католицьку церкву, насильно виселено кримських татар — послідовників ісламу. Храми та майно всіх парафіяльних громад УГКЦ передали у власність Російській православній церкві — єдиній формально терпимій радянською владою релігійній організації, котра активно допомагала комуністичному тоталітарному режимові розправлятися з іновірцями.

Регіоналізації українського суспільства за конфесійною ознакою за горизонталлю «Захід–Схід» сприяє факт залежності найбільших церков України — УГКЦ та УПЦ МП — від зарубіжних релігійних центрів: відповідно Апостольської столиці та Московської патріархії (хоча завше треба твердо усвідомлювати різницю між Ватиканом, як міжнародним релігійним центром та державою, яка є повноправним суб'єктом міжнародних відносин, та Московською патріархією, що є суто національною

російською релігійною установою, а відтак і захищає виключно інтереси Російської держави).

За таких обставин територія нашої держави перетворюється на арену боротьби за інтереси між третіми сторонами, які, зрозуміло, не переймаються проблемою консолідації українського суспільства, національною безпекою та захистом національних інтересів України.

3. Критичний стан українського православ'я. Дедалі очевиднішою виявляється неспроможність трьох православних юрисдикцій — УПЦ МП, УПЦ КП та УАПЦ — досягти взаємопримирення і єднання. Якщо нещодавно розглядали певні варіанти їхнього об'єднання, то нині ця ідея по суті вичерпана.

Українська православна церква Московського патріархату, посилаючись на складність процесу здобуття автокефалії в канонічний спосіб, фактично примирилася з наданими їй повноваженнями «широкої автономії». Оскільки номінування Київського екзархату (церковного округу) в УПЦ було лише ідеологічним тактичним ходом (як і щодо інших республік в СРСР, який розпадався), то такий її стан нічого не додав у здобутті не те що автокефалії, а й навіть справжньої автономії, що була би визнана іншими церквами. Тим паче, що приклад Білоруської церкви, яку знову тепер повернули до статусу Екзархату, демонструє хибність подібної церковної політики.

Поглиблює протиріччя в українському православ'ї поява нових ліній протистояння, до речі, першочергово через юрисдикційну ситуацію, що не дозволяє Українському православ'ю виступати на міжнародній арені як повноправному суб'єкту міжнародних відносин. Саме тому, коли не так давно Українська православна церква Київського патріархату взяла під свою юрисдикцію частину громад УПЦ в Сполучених Штатах, підпорядкованих Константинопольському патріарху, її звинуватили у деструктивній діяльності. Хоча тоді ж було утворено центр УПЦ КП у США задля координації діяльності тих осередків УПЦ в діаспорі, котрі перейшли під опіку Київського патріархату, не вдалося уникнути суперечок між діаспорною і матеріковою українськими юрисдикціями православ'я.

Серед громад УАПЦ справа дійшла до справжнього розбрату. Непорозуміння між ієрархами УАПЦ ставлять під сумнів збереження цілісності цієї релігійної інституції. Окрім того, чвари, ймовірно, зведуть нанівець реалізацію «Константинопольського

проекту» в українському православ'ї, котрим передбачалася злука діаспорної УПЦ під омофором Константинополя з УАПЦ та отримання останньою канонічного статусу в такий спосіб, подібно як це відбулося в Естонії.

Як бачимо, тенденції розвитку православного середовища України мають конфліктогенний потенціал та загрожують не лише локальними конфліктами, а й дестабілізацією всього українського суспільства. Розмірковуючи про протистояння на релігійному ґрунті, знаний український релігієзнавець, экс-голова Державного комітету України у справах релігій В. Бондаренко наголошував на тому, що міжправославний конфлікт «визначає багато в релігійному житті України. Він може бути віднесений навіть до розряду проблем загальнонаціонального характеру»¹⁶. Одночасно зрозуміло й те, що утворення Помісної української православної церкви (що необхідна для стабільного розвитку України) виключно суб'єктами протистояння є неможливим.

4. Визрівання симптомів клерикалізації суспільства. В Україні, яка сповідує цінності світського гуманізму, спостерігається дещо парадоксальна картина. Видається, що самочинство релігійних організацій на українських теренах перетворюється в середньостатистичне явище. Протиправні діяння церков стають усе масштабнішими, а адекватна реакція з боку органів державної влади практично відсутня. Безкарність частини духовенства тільки посилює його агресивність. Особливо «войовничий запал» конфесій проявляється під час вирішення майнових питань. Як приклад, опис ситуації з Лаврою українськими журналістами: «Ченці Лаври розпочали кампанію, яку не можна назвати інакше, як „експропріація експропріаторів” (тобто „грабуї награвоване”). „Супермени” в рясах збивають замки, споруджують барикади за замкненими дверима та захоплюють корпус за корпусом (з цього можна зробити „крутий” серіал). А ієрархія УПЦ МП зовсім забула про те, що юридично тут йдеться про власність не Лаври, а про комунальну та державну власність (земля, будівлі, музейні цінності)»¹⁷.

Незважаючи на відверте порушення закону (в цьому випадку УПЦ МП), МВС, Генеральна прокуратура зайняли позицію стороннього спостерігача, воліючи за краще не втручатися в конфлікт. Подібне потурання, звичайно, на руку деяким релігійним об'єднанням. Сприйняття останніми грані між дозволеним і забороненим поступово втрачається.

Не викликає сумніву вплив церков і релігійних організацій на Верховну Раду. Ось уже майже десять років народні депутати України не можуть ухвалити нове законодавство щодо свободи совісті і релігійних організацій. Не можуть тому, що винесені на розгляд законопроекти не вдовольняли амбіцій певних релігійних структур і прихильних до них парламентаріїв.

Таким чином, посилення тиску з боку конфесій на всі сфери суспільного життя — загроза розбудові правової держави та громадянського суспільства в Україні, а відтак і соціально орієнтованої ринкової економіки, тобто безпосередньо демократичному поступові українського суспільства й матеріальному добробуту всіх українських громадян.

У Європі бажають бачити цивілізовану, базовану на пріоритеті права Україну, яка стабільно розвивається, твердо дотримуючись цінностей демократії та свободи для всіх громадян без винятку. Йдеться не лише про політичний та економічний бік справи, але й про духовний і культурний аспекти.

Саме тому нині в основу державної політики України щодо реформування релігійно-церковного аспекту суспільних відносин має бути покладене усвідомлення необхідності реалізації таких заходів:

- проведення градації діючих на українських теренах церков і віросповідних напрямів з урахуванням їх належності до національної духовної традиції;

- розробка нової моделі державно-церковних відносин. Показовим прикладом в цьому відношенні може слугувати балканська або центральноєвропейська модель. Перша передбачає певні преференції для історичної церкви (чи кількох церков), безпосередню участь держави в облаштуванні церковного життя; друга — наявність системи конкордатів (договірної системи), що регулює взаємини між державою та релігійними об'єднаннями, чітко визначаючи їхні права та обов'язки;

- введення мораторію на офіційно ухвалені державними органами документи, що стосуються проблеми повернення релігійним інституціям їхнього майна, до моменту прийняття Закону України «Про реституцію власності в Україні»;

- сприяння Української держави у справі консолідації УПЦ КП та УАПЦ;

- приведення чинного законодавства щодо свободи совісті і релігійних організацій у відповідність із реаліями сьогодення

та його узгодження з аналогічними документами міжнародних правових систем та стандартами Європейського Союзу.

Конституювання Помісної православної церкви — це могутня духовно-ідеологічна опора Українській державі у справі розбудови демократичного суспільства, зміцнення її іміджу на світовій арені.

За наявної ж ситуації подібну місію здійснити не готова жодна з релігійних інституцій України. УПЦ КП й УАПЦ не визнані світом. До того ж у лоні останньої триває протистояння ієрархів. УГКЦ хоча і перетворилася на традиційне вірування значної частини українців західних областей, перебуває у відчутній залежності від Апостольської Столиці та має низку внутрішньоцерковних нерозв'язаних проблем. УПЦ МП, знаходячись у релігійно-канонічному й церковно-адміністративному підпорядкуванні Московської патріархії, стоїть на захисті передусім національних інтересів Росії. Протестантські об'єднання на теренах України, на жаль, не всі діють у дусі українських національних інтересів.

Перед релігійними чинниками відкриється чудова нагода довести свою інтегруючу силу. Йдеться перш за все про формування усталених зв'язків на основі віри між українськими громадянами та їхніми духовними братами і сестрами за кордоном. Однак для цього необхідно покласти край міжконфесійним протистоянням на внутрішньосупільній арені. А їх вистачає.

Релігійні утворення і церкви мають, як то було раніше, виступати сполучною ланкою у духовно-культурному діалозі між народами, сприяти обмінові відповідним досвідом, що надзвичайно важливо для формування спільного духовного простору.

Звичайно, не дуже розумно заперечувати існування подібного культурного спілкування за участю конфесій на поточний конкретно-історичний період. Воно є, але досить обмежене, оскільки здійснюється на приватному рівні, часто лише окремими релігійними організаціями, не патрунується і не підтримується Українською державою. А тому й результати його незначні. Духовна ідентифікація українців із сім'єю європейських народів проходить надзвичайно повільно та суперечливо. Адже дуже довгий час український народ був частинами розкиданий по різних імперіях, а відтак відірваний від європейського контексту як повноправний і рівноправний суб'єкт міжнародних відносин.

Отже, у світлі означеного й у цьому контексті більш поважно постає проблема якнайшвидшої інтеграції України у європейське і світове співтовариство. Релігія відіграє у цьому процесі значну роль, котру так важливо гарантувати законами. Відтак ми бачимо необхідність продовження реформування української правової системи, починаючи з фундаментального блоку політичної системи, що регулюється Конституцією України, виборчих законів і зокрема корпусу законів, що регулюють основні права і свободи громадян України.

Саме тому нині має проводитися активна дослідницька і законотворча діяльність, яка допоможе розв'язати проблеми цивілізованого співжиття громадян України. Причому зонайбільше уваги повинно бути приділено саме етноконфесійній специфіці релігії та налагодженню взаємин із відповідними національними Церквами, оскільки суто національні права меншин та громадян загалом в Україні забезпечені законодавчо практично повністю.

Держава ж, проводячи відповідну правову політику щодо релігійної сфери, у нинішній ситуації, звичайно, має володіти певною дипломатичністю, але при цьому не повинні існувати якісь відступи від закону, а виявлятися чітка визначеність, послідовність і твердість в орієнтації на кращі європейські та світові стандарти та, природно, першочергово гарантуватися реалізація національних інтересів українського народу, що стане вагомим кроком для вступу України до Європейського Союзу.

---

¹ Бергер П. Религиозный опыт и традиция // Религия и общество: Хрестоматия по социологии религии. — М.: Аспект Пресс, 1996. — С. 356.

² Бийсбервельд Софи ван. Свобода религии в Нидерландах // Модели церковно-государственных отношений стран Западной Европы и США: Сб. научных трудов. — К., 1996. — С. 100.

³ Хараламбос К.П. Государственно-церковные отношения в Греции // Модели церковно-государственных отношений стран Западной Европы и США: Сб. научных трудов. — К., 1996. — С. 30.

⁴ Цит. за: Сапронова М.А. Арабский Восток: власть и конституции. — М.: МГИМО, 2001. — С. 16.

⁵ Цит. за: Франк С.Л. Религиозные основы общественности // «Путь»: орган русской религиозной мысли. Книга 1 (I–VI) / Репринт. изд. — М.: Информ-Прогресс, 1992. — С. 20–21.

⁶ Горський В.С. Релігійна культура Київської Русі в контексті історії української духовності // Церква і національне відродження. — Київ: Інститут національних відносин і політології АН України, 1993. — С. 326.

⁷ Там само. — С. 327.

- ⁸ Стратегії розвитку України: теорія і практика. — К.: НІСД, 2002. — С. 160.
- ⁹ Набридли експерименти // День. — № 188 (1926). — 19 жовтня 2004 року. — С. 4.
- ¹⁰ Стратегії розвитку України: теорія і практика. — К.: НІСД, 2002. — С. 173.
- ¹¹ Сообщения Министерства иностранных дел Российской Федерации // Выступление Министра иностранных дел России И.С. Иванова на VIII Всемирном Русском Соборе, Сергиев Посад, 3 февраля 2004 года (отдельный оттиск). — 4 февраля 2004 г. — С. 6.
- ¹² Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. — К.: Просвіта, 1996. — С. 14.
- ¹³ Див.: Єленський В. Релігійні інституції в законодавчому полі посткомуністичної Європи // Релігійна свобода: гуманізм і демократизм законодавчих ініціатив у сфері свободи совісті (міжнародний і український контекст). — Київ, 2000. — С. 26–27.
- ¹⁴ Поверх барьеров. Бог и политика. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.svoboda.org/programs/OTB/2004/OBT.012404.asp>
- ¹⁵ Климов В. Уніфікація і денаціоналізація православ'я в Україні (XVIII–XIX ст.) // Переяслав (1654) в історії Української Церкви (Науковий збірник). — Київ; Тернопіль, 2003. — С. 134.
- ¹⁶ Бондаренко В. Релігійне життя в сучасній Україні: стан, тенденції та проблеми розвитку // Наукові записки. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: Зб. наукових праць. — К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. — № 14. — С. 38.
- ¹⁷ Гудзик К., Марків М. Битва за Лавру. Чи бути заповіднику в стінах монастиря? // День. — 2004. — № 64. — 9 квітня.

Анотація. Висвітлення дослідницької і законотворчої діяльності, яка допомагає розв'язати проблеми цивілізованого співжиття громадян України. Найбільше уваги приділено етноконфесійній специфіці релігії та полагожденню взаємин із відповідними національними Церквами.

Ключові слова: євроінтеграція, церква, держава, релігійні організації, конфесійний простір.

Аннотация. Освещение исследовательской и законотворческой деятельности, которая помогает решить проблемы цивилизованной общественной жизни граждан Украины. Больше всего внимания уделено этноконфессиональной специфике религии и подчинению взаимоотношений с соответствующими национальными Церквами.

Ключевые слова: евроинтеграция, церковь, государство, религиозные организации, конфессиональное пространство.

Summary. Coverage of research and legislative activity that helps solve the problem of civilized coexistence of citizens of Ukraine. Most attention is paid to specific ethnic-religious religion and to repair relations with relevant national churches.

Key words: European integration, church, government, religious organizations, denominational space.

Serhii ZDIORUK,

*Head of the Humanitarian policy department
of the National institute of strategic studies,*

PhD (philosophy), Assistant professor,

Honoured master of science and engineering of Ukraine

RELIGIOUS FACTORS IN INTEGRATION OF UKRAINE TO THE EUROPEAN COMMUNITY

Over the past five centuries the European cultural space has been developing under the banner of secularization. It was one of the major forces that have shaped the image of modern Europe. Secularization in society reaffirmed the secular spirit inherent to modern human. This manifests in considerable decrease of human appeals to God, religious explanation of various aspects of life and involvement of religious institutions in solving daily problems of society and an individual. Language of religion and its concepts largely distance from everyday experience. Life of the modern world and church sermon share less and less common space. According to P. Berger: «the current situation is not conducive to the authority of religious truth»¹.

In all societies, at least prior to the Enlightenment, religion served as a basis for formation of ideology determining the existence of culture. All important areas of society and its institutions were determined by the religious legitimacy this way or the other. Today they are separated from of the order of life and culture specified for the society as a whole by the religion and have the status of independent subsystems. However, in fact, religion has become one of the spheres of social life. Now it coexists with the art, philosophy, science, politics, economics and so on. According to the differentiation and specialization of society the individual acquires the status of free and autonomous entity: he is not required to submit to the power of the religious tradition. He is free to use the opportunities to choose any branch of knowledge opening prospects for

his capacities. Man has the right to profess any religion or profess none being limited to purely secular activities.

Naturally, now no one attempts to see in theology that «queen of the spirit», which previously possessed the human mind and served as a supreme censor in any field of knowledge. However, the above does not indicate the death of the sacred in today's life (for example, theology of «dead God» by D. Bonhoffer, and others). Religion continues to exist. It is not isolated from other areas of society and often is quite active in stating its social position. Its relations with the society remain comprehensive and are not identical in different countries, even if they are democratic. The fact is that the nature and specificity of these relationships are determined by several factors — by historical tradition, archetypes of the local culture, the current regime, form of government, the socio-economic development and so on.

Since the confessional segment is an integral institutionalized part of the society, its functions are determined by the state policy towards religion. There are certain types of the church-state relations, which in their turn provide an understanding of social and religious processes in general. The most common types of church-state relations in the modern world are the following:

— **Legal support of the church in the state.** In other words, we are talking about the model of the state church, which primarily involves public funding of particular religious organizations assigned to perform certain public functions (registration of newborns, death, marriage etc.). Often the statutes and regulations adopted by the higher authorities of such religious bodies acquire a legal status of an official law. The status of state church in different ways is typical for denominations in Greece, Denmark, England, Sweden, Saudi Arabia and secured in the constitutions of more than 40 countries.

— **The concordat system.** This model envisages the conclusion of appropriate agreements between one or more religious institutions, on the one hand, and the state, on the other. Signing the concordat has the power of international law, and its provisions can not be changed by the government unilaterally. In addition, the concordat system provides significant benefits to certain churches in different areas of their activities. This model of church-state relations is characteristic for Italy, Chile and Argentina.

— **Separation of the church from the state.** The essence of this type of relations is the inability of the church institutions to

interfere in the affairs of state with simultaneous presumption of the reverse perspective. The model is inherent to the former socialist countries and is preserved in several regions of the post-communist domain.

— **Church and state separation.** In this approach, the relations of state and church are based on the complete non-intervention of both institutions into each other's affairs and on guarantee of the general freedom of religion, formation of tolerance, the lack of special government body for oversight over the religious entities. A typical example of this model are the United States, where religious freedom is one of the highest democratic values.

Let us consider the role and place of religion in the modern society on the example of some countries. In particular, we will look at the experience of the Netherlands, Germany and Greece.

The system of the church-state relations in the Netherlands is characterized by separation of the church from the state, but it is not completely polar, when the subjects of relationships do not contact with each other. In practice this is the freedom of religion and confession and neutrality of the state towards them. The Constitution guarantees the freedom to practice or not to practice religion. This right may be restricted only by a special Act of the Parliament in order to protect the public health and keep the peace. In addition, as Sophie van Beesberweld writes: «The Constitution guarantees not only freedom of religion, but also freedom to act according to person's own beliefs without the risk of being responsible before the law. This means that only the national legislature is competent to outline the specific scope of expression of the religious freedom»².

The Fundamental Law also prohibits discrimination on religious, philosophical, racial or other ground. In addition, it provides freedom of religious education.

Regarding the latter statement, the public education presupposes respect for any religion. Various educational documents provide respect for the values and traditions of different religions. Secular education is represented and subsidized under the same conditions as religious education. Private schools are funded by the state, if their curricula meet the approved standards. Almost 60 per cent of primary schools in the country are private (owned by denominations). Since the late 19th century there are also universities of confessional nature supported by the state.

Religion occupies a decent place in the information domain of the Netherlands. Religious associations are widely presented in the media. In this area they work alone or with certain broadcasters of religious orientation. Procedure and scope of broadcasting as well as financing are regulated by law.

There is no direct financial support from the state, though it exists in some ways. It is about some religious ceremonies, for example in the army, in prisons, hospitals and others. In this case the spiritual service is viewed as an inseparable part of such activities. Indirect financial support is provided in the form of tax exemptions. It should be pointed out that the legal status of churches as legal entities is different to that of other organizations, such as associations or foundations.

There is no constitutional authorities for consulting churches on the relevant aspects of the current legislation. Religious organizations are expected to monitor the current law themselves.

In the Netherlands there are quite a lot of social and cultural institutions in the sphere of education, mass media and health care based on religion. The Government in many ways supports the activities of such institutions, encouraging them to work in the mainstream of public interests.

The German model of the church-state relations is of democratic nature. The researchers indicate that it is based on three core principles – neutrality, tolerance and equality – and occupies an intermediate position between the model and the state church and the model of complete church and state separation.

Neutrality implies that a state does not interfere in the internal affairs of religious organizations, neither supports any of them nor associates itself with any denomination available. Tolerance manifests itself by respect of the state to religious preferences of its citizens. Equality implies a legal aspect in the first place – similar legal norms are applicable to all churches. However, the German Constitutional Court specifies that under certain circumstances (the social impact and the number of followers) the State may maintain a different attitude towards various confessions.

Financially the church is independent on the state. However, government provides subsidies, particularly for hospitals, military chaplains and others.

The relations between the state and the church in Germany are regulated by the Ministry of Culture with departments functioning in each administrative-territorial district.

The state-church relations in Greece are somewhat different and may be reduced to a few basic principles: Christianity is proclaimed the state religion; the church is seen as a corporate institution operating in the system of public law; it enjoys a privileged status; the state vests the church with powers inherent in the state authorities. The State reserves the right to intervene in the affairs of the church, even internal affairs. However, this intervention does not rely on direct coercion and is implemented through legislation and legal tradition.

Freedom of religion applies to adherents of all religions in Greece. The Greek Constitution states in this regard: «Freedom of religious conscience shall not be abused. Completeness of personal and civil rights of an individual is independent on his\her religious beliefs. All recognized religions are free in their worships and protected by law. Only those forms of religious practice shall be prohibited, which... violate the public order or moral principles...»³.

The Charter of the Hellas Church has the status of the public law. The Holy Synod is entitled to issue its own regulations becoming effective after their publication in the Gazette.

Greece has the law on the non-Orthodox denominations. For example, in order to construct a church, a mosque or a synagogue one needs along with other formalities a permission of the local Orthodox Bishop. Although, refusal of the Bishop does not have capacity of the administrative prohibitions, the relevant state authorities take it into consideration.

The Hellas Church remains influential in the sphere of education and family relations. In particular, religious education in elementary and secondary schools is based on the tenets and traditions of the Eastern (Orthodox) Church. Non-Orthodox pupils are not required to attend these classes.

Religious marriage has the same legal force as civil (introduced in 1982). Although many barriers for marriage are removed from the Civil Code, the Orthodox Church preserves them. It is primarily about the third marriage, marriage to non-Orthodox, marriage between close relatives and others.

It is noteworthy that it is a norm for the state to fund the Orthodox Church.

In order to determine the role of religious systems in Europe it is worth compare it with the place of religious tradition in the Muslim societies. In brief, the historical-religious factors and social-political relations developed on their basis were important com-

ponents specifying domestic and foreign policy of the most Arab countries. This factor remains one of the political and ideological foundations of the Islamic states structure reflected in their constitutional provisions.

For example, Saudi Arabia is a country, where Islam is not only a state religion, but also the main law of the country, which determines the nature of the socio-economic system, a system of state administration and authorities, the order of their establishment and functioning as well as duties and obligations of the citizens. The Fundamentals of Power (Article 1) adopted in 1992 state: «The Kingdom of Saudi Arabia is a sovereign Arab state. Islam is its religion, the Book of Almighty Allah and the Sunnah of his Prophet, peace be upon him, is its Constitution»⁴.

Thus, one may state that the current stage of the social and state development of Arab countries is marked by extensive use of Islam regulations and Sharia norms.

Comparison of social and religious processes in Europe and in the Muslim East demonstrates significant differences between them. The religious environment of the West is a part of the civil society and is sufficiently pluralistic. Plurality suggests development of various, often competing confessions, while religion more often becomes a «matter of individual taste», a subjective choice of an individual. In other words, freedom of conscience in the Western world has really wide frames contributing to the democratization of the religious life.

The Arab world, on the contrary, tends mainly to practicing values of a single religious system – Islamic. This system receives the state status and as normative regulatory covers all spheres of the functioning society as normative regulatory instrument. Non-Islamic religions in society and their impact is insignificant.

It is appropriate to analyze the specifics of the religious life for the Ukrainian society at the present stage of its development in the legal context in order to see if it corresponds to the international law and the European democratic standards.

The need to realize necessity and opportunities for forming a non-conflict strategy for solving political, economic and social problems put forward a task of implementing guarantees for fundamental human rights affecting spiritual constitution of a human being. The church-state relations in Ukraine have eventful history. There was a time, when the church law was a part of the Code of Law of the Russian Empire and regulate civil legal relations of not only the

believers of the Russian Orthodox Church, but also of all citizens. At present there are a number of problems in the relations of the subjects of the right in the civil and church law spheres (e.g., family issues, morality, international and inter-ethnic marriages, child rights, military and alternative service, etc.).

Educating and awareness raising activities should form the non-conflict models for addressing religious and social differences in society, contribute to the constitution of the civil society in Ukraine and consolidation of the Ukrainian people around the democratic values and guarantees for rights of a human and a citizen with the right for freedom of conscience and religion as their essential components.

Today Ukraine joins the European and world democracy. The International Charter of Human Rights and other international instruments preventing violation of human rights occupy a prominent place in this context.

The International Charter of Human Rights (in particular. Art. 18 of the Universal Declaration of Human Rights in the Sphere of Right for Freedom of Conscience and Religion) puts strict requirements for guarantees of individual and civil rights of a citizen. Certainly, most of the laws of Ukraine complies with the international law. Well-known, for example, is the opinion of the former OSCE High Commissioner Mr. van der Stoel on the Ukrainian legislation regulating the rights of minorities, which, according to him, is a model for many countries in Europe.

One can cite the Laws of Ukraine *On Citizenship of Ukraine, On Languages in Ukraine, or On Education*, whose Art. 20 equals the clergy with educators in the educational process along with figures of science, culture, public employees and public organizations. The action of such rules of law in Ukraine is extremely fruitful, because the priesthood is recognized as the national intelligence and other layers of intelligence adhere to the eternal values of religion.

It is to be recalled that before the 1000-year anniversary of Christianity in Ukraine there were 18 different confessions, denominations of various directions and types counting 5500 communities. Now there are more than 100 religious flows with a total number of entities 35,000. Moreover, in addition to the Eastern and Western Christian orientations traditional for Ukraine, there are Protestant churches, religious communities of national minorities in Ukraine (by the way, at least five of them are for believers of Russian origin, while the Ukrainian communities in Russia do not have this). Orientalist (or with oriental elements) teachings and

practices that require a specific approach in the European Christian tradition, have become also popular in the recent time.

Such developments in the religious and clerical life in Ukraine shows that in a short period of time there appeared many new legal objects in its civil and legal environment. Unfortunately, not all of them have proper legal culture, so their relations often switch from religious sphere to political, violating the rights of the Ukrainian citizenship. If new legal subjects were created in the sustained legal environment, probably the situation would be less critical.

The Ukrainian state should particularly take into account the fact that its interests and ethical orientations are certainly based on the Christian axiological system, because almost the entire spectrum of the Ukrainian religious beliefs traditionally rests in the Christianity domain.

The above statistics and contemporary sociological research testify to the capacity of Ukrainian churches. More than half of citizens in Ukraine consider themselves believers, and in some western regions they are more than 80%.

Matter apart from the spirit is sick and evil. Therefore, a special form of human rights violation, namely clericalism in its most surrogate forms propagated in the transition period in some spheres of the society activities. Primarily this is true for pre-school, secondary school and the armed forces, because there is no comprehensive concept of the church-state relations in the Ukrainian state (like the National Security Concept of Ukraine or the Ethnic Policy Concept of Ukraine developed in due time by the State Committee of Ukraine on Nationalities and Religions with involvement of academic institutions).

Ukraine will continue the tradition of European secular state, which guarantees equal rights to all citizens and their associations, with the exception of anti-Ukrainian and anti-human activities, that contradict to item 3 of Article 1 and item 5 of Article 5 of the Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and Discrimination Based on Religion or Belief (Resolution 36/55 of the UN on November 25, 1981).

Experience in many countries indicates the need to have special policies and instruments of governance in this field for a transition period. It is in the first place the state agency that should work in the state-legal environment, i.e. to operate with different (including religious) organizations as legal entities. Then their activities will be predictable and subject to legal adjustments in contrast to

arbitrary or spontaneous emotional fluctuations, with no corporate priorities and national interests.

Analysis of the current legal framework of Ukraine shows a number of problems of legal entities in the sphere of constitutional, civil and canon law, in particular problems of minorities, family, morality, international and inter-ethnic marriages, children's rights, women, military and alternative service and others.

If the Church considers the interests of the nation, it naturally supports the desire to build the state as a civilized instrument of its vital interests. However, often the Church does not reflect the interests of the nation, but considers merely its own interests and often the interests of another nation (or representatives of natives, which dominate in its spiritual establishment).

In Ukraine this negative tendency is supported by the fact that for over thousand years the religious centers, to which the Ukrainian churches were subordinate, were located abroad. So, all powers of the Orthodox church was used for russification of Ukrainians and even changing their intrinsic mental structures. That is why the process of establishing its own statehood and an independent church as an inseparable attribute of its sovereignty proves so important and so painful for the Ukrainian people.

Influence of religious factors on implementation of the strategy of Ukraine's integration into the European community and protection of the rights and freedoms of human and citizen according to the international standards is, in our opinion, an interesting subject for consideration by scientists.

Movement of the Ukrainian state in the European direction is a multidimensional process in its nature. It requires involvement of various components of social life — from political to, relatively speaking, domestic and customary. However, on a subjective level, i.e. on the decision-making level there is no understanding of the European progress of Ukraine as a complex problem. Some one-sided vision of the European integration dominates. Today, for example, political, economic and military incorporation of Ukraine into the European context is being extensively discussed, but that's it. The subject is virtually exhausted. However, little (if any) is mentioned about the effect of fundamental cultural factors, such as religion, language, morals, traditions, etc. in implementation of the European intentions of our country. However, these factors can be predominant in implementation of the Euro-Atlantic integration in purely material sphere.

Ignoring the spiritual dimension of the European integration does not only reduce the understanding of Ukraine's progress towards the EU, but also acts as a significant obstacle on the way. Specifics of the religious life of society raised by the needs of the nation in its own denominational structure significantly helps the ethnic community to realize its self-esteem and self-sufficiency, thus being a powerful factor in development of the nation state as a full and equal partner in the international relations. The Italian philosopher Vincenzo Gioberti wrote: «Everywhere and at all times the social order was built on sacerdots, a city emerged from the temple, the laws were derived from the oracles... education and culture of the people developed from its religion. Religion in relation to all other institutions and orders is the same as creation in relation to existence... that is a dynamic and organic principle, which produces, preserves, restores and improves them»⁵. The truthfulness of the above is confirmed in the global and national historical context.

By the end of the 10th century the Kievan Rus (including the territory of modern Ukraine) even geographically did not belong to the European countries. At that time, Europe was a geopolitical space synthesized by the Christian spiritual tradition. Everything located to the east of this area was associated with pagan and barbaric world with Rus-Ukraine being a part of it. To rise to the level of civilized nations, it was not enough to maintain political, economic, commercial, and military contacts with them. A necessary condition for Rus to converge with the Western countries was the need to prove its spiritual similarity. The best was to adopt the new faith and such step was made. The Grand Prince of Kyiv Volodymyr Svyatoslavovych made it.

Christianization of the national culture actually initiated a new history of the Ukrainian spirituality. «Thanks to the introduction of Christianity Byzantine, old Bulgarian and through them the ancient spiritual heritage came to Rus, wrote V. Gorsky, and became a part of the spiritual ground facilitating the growths of the Ukrainian culture»⁶. Moreover, the Byzantine Christian tradition (it was established in the Ukrainian land in the times of the principedom) led to an intensive dialogue held with representatives of various faiths throughout the history of the Rus state. «Neither in the 11th century, nor later stopped its active engagement in the political and spiritual realm with the Catholic West. Active exchange of ambassadors with the Pope was implemented. Kyevan Rus Princes had international dynastic relations with the Catholic Europe — Prince Yaroslav

with France, Prince Vsevolod with England, Prince Mstislav with Sweden, Norway, Denmark, etc»⁷.

Why is the integration potential of the confessional factor not used properly in the European integration movement in Ukraine? After the Moscow Patriarchate Metropolitan take-over in 1683 the Kiev metropole the religious sphere of the Ukrainian society underwent major modifications not for the better. Ideological pluralism and tolerance inherent in the national Ukrainian Orthodox Church were abused. The democratic organization of the Ukrainian Orthodox Church was also changed. The latter as a part of the Russian Orthodox Church transformed into the ideological instrument of the autocracy.

Then there was the Soviet era and for over 70 years the official policy of the imperial was aimed at rejection of the religious organizations. Religious institutions were actually forced out of the society.

The consequences of «building communism» left its marks. It manifests primarily in mass consciousness stereotypes producing a phenomenon that can be called «liberal nihilism». Today we are witnessing a somewhat paradoxical situation. Despite the fact that the period of independence of Ukraine was called the period of Ukrainian national-religious renaissance, we observe indifferent and sometimes negative attitude of the people to the sphere of religious life. Despite the freedom of conscience and religion, guarantees of equality before the law regardless of confessional belonging, rapid development of a network of religious institutions, active participation of the latter in public events there is a lack of understanding of the internal logic of these processes. It is essential to receive clear answers to the following questions: What is the role of confessional factor in the development of the state? How should the Ukrainian society be structured according to confession? What is the national church? How to address the confessional confrontation? It is impossible to resolve these issues at the level of parliamentary factions, political parties and even in the government.

The state policy towards religion and church in Ukraine is not organically dialectic, but formally situational. Authorities either demonstrate their conspicuous attitude to religious organizations by participation in a variety of spiritual and secular forums, public decorations of the Church leaders for «outstanding achievement for the sake of the community» or on certain occasions (such as on the eve of parliamentary or presidential elections) they are trying to appease the religious associations of numerous concessions in exchange

for their support. It is indicated in the collective monograph of the National Institute of Strategic Studies that «Politicians are trying to win support of religious organizations and believers because they compose a considerable share of the potential electorate, while the religious institutions in exchange for the votes of their members require from the party leaders (if elections are successful) to guarantee their own interests and needs»⁸. These relations do not develop beyond this superficial interaction of the two subjects of social life. Further developments are hardly possible, because in the recent year there were not attempt made to improve the legal mechanisms for regulation of this sphere. Power entities meet their own interests at the account of confessions and the other way round. The rapprochement is rather limited and swift.

As most of the national elite is pragmatic, there is no understanding that «further prosperity depends on the spirituality of the nation»⁹. The religious factor as one of the tools of spiritual validation of the people is relegated to the background, while its functional capacity is not considered in the development of different statehood strategies. Domestic specialists in religious studies are correct in stating that «Religious associations exist in Ukraine today largely for themselves to meet their own spiritual needs without touching the urgent problems of social life. This does not facilitate either stability in the society, or the necessary changes, thus damaging the religious institutions themselves»¹⁰.

Thus, the state-church relations in Ukraine still lack strategic depth in contrast, for example, to Russia, where cooperation is indeed in place, which was briefly but quite informatively stated by the former Foreign Minister of Russia S. Ivanov: «...gathering of the Russian World is a joint effort of the Russian state and the Russian Orthodox Church»¹¹. Moreover, the rapprochement of the Russian state and the Russian Orthodox Church is not declarative, but real.

The historical past is being analyzed and reconsidered in Ukraine on its way to the community of the European nations. The Ukrainian elite can not do without reappraisal of values. For us this means that it is impossible to comprehend the role of the religious factor in the state building process without ideological transformation among decision-makers and officials.

It is necessary to jell the specificity of the socio-religious relations establishing in Ukraine, and on this basis to take a number of measures on improving the confessional domain of the Ukrainian

society regarding its cultural development specifics in Ukraine in view of its European aspirations.

The above suggests the conclusion that the following features are inherent in the current national socio-religious context: 1) liberalism of the legal framework on freedom of conscience and religious organizations; 2) regionalization and conflict potential of confessional space; 3) crisis of the Ukrainian Orthodox, and 4) development of the society clericalization symptoms.

1. Liberalism of the legal framework on freedom of conscience and religious organization. Domestic legislation in this area knows no equals in Europe as to its humanistic pathos and restrictive sanctions. Declaring the principle of strict church and state separation, it proclaims the autonomy of both institutions, equality between all religions without exception providing them with opportunities to realize their own interests and granting no privileges to any. The Constitution of Ukraine states: «Everyone has the right to freedom of belief and religion. This right shall include freedom to practice any religion or profess no religion, to perform alone or collectively religious rites and rituals, conduct religious activities... The Church and religious organizations in Ukraine are separated from the State... No religion shall be recognized by the State as mandatory»¹².

These facts are generally consistent with the democratic values of the Ukrainian society. However, they do not fully harmonize with the Ukrainian cultural and historical tradition formed under the decisive influence of at least two powerful religious flows – Orthodox and Greek Catholic. However, neither Constitution of Ukraine, nor the Law of Ukraine *On Freedom of Conscience and Religious Organizations* reflect their achievements and contributions to the liberation struggle of the Ukrainian people, to the national statehood building.

Most Western and Eastern European countries are fundamental in assessing relation of their past and the present (Greece, Great Britain, Georgia, Bulgaria, Romania, Serbia), set special privileges for the historical churches, assign to the state an important role in regulation of the of religious communities functioning (Hungary, Croatia, Slovenia), conclude special agreements with influential religious associations or determine the list of selected public confessions as a priority (Lithuania, Czech Republic, Latvia)¹³.

Ukraine, though, chose not European but American model of dealing with confessions This happened not so much because of objective turn of events, but because of romantic euphoria that swept

the Ukrainian society after the collapse of the USSR. The USA by demonstrating its favorable attitude toward our country and supporting the government's reforms transformed for Ukraine into a model of freedom and democracy not only in political but also in spiritual sense. The desire to Americanize the Ukrainian reality led to a rapid invasion of the Ukrainian religious environment with new cults of the American origin. Confession hierarchy typical for the West was rejected by the Ukrainian authorities. The American experience was not critically reviewed, which was a significant methodological error.

Unlike Europe (Ukraine as its essential component) USA never had the dominance of one or more religious traditions. Development of confessions overseas proceeded on totally different basis than in the Old World. Representatives of confessions persecuted in Europe moved to the North American continent and participated in creation of the American nation, which developed as a multi-religious nation. «...Americans in general, emphasizes A. Genis, do not know religious limitations, which is conditioned by their history. The New World, unlike the Old one, never knew religious wars, never had state religion. The USA, a country of thousands of beliefs, has always been fruitful in religious creativity. For Americans it is naturally to move from one church to another. Not family or ethnic traditions, but free search determines their spiritual life. At different stages, according to the Americans, a person may need different forms of religion. Life is a spiritual experiment, above which there is no dogma, only faith»¹⁴. Therefore, the recognition of the equality of all religious confessions, not only before the law but also before the history and proclamation of the right to freedom of conscience as the highest human value is quite natural.

However, Ukraine did not consider this specificity. Not surprisingly, the direct extrapolation of the American experience on the national conditions did not produce the desired effect.

2. Regionalization and Conflictogenity of Confessions Domain. These have resulted from «civilizational split» with its effect on formation of the Ukrainian nation, and from political realities of the last five centuries. The Ukrainian lands were for a long time separated. In different historical periods they were part of some statehood formations, which could not but affected the religious preferences of the local population.

Rule of Poland and Austria-Hungary in the Western Ukraine over several centuries strengthened position of the Greek Catholic

Church, which became traditional religion in the region. Expansion of Russia was marked by destruction of the Ukrainian Orthodox and its replacement by the Russian Orthodox spiritual tradition of the Left Bank area. According to V. Klimov: «The policy of the Great Russian autocracy toward religion in Ukraine was accompanied by many factors, first of all, by the course of the center on elimination of the national characteristics of church and religious life of the Ukrainian people... Ways of its implementation were evident: unification of Ukrainian church structures according to the model functioning in the Russian Empire; appointments of Russians or foreigners to key clerical positions... Russification of Ukrainian clergy staff...»¹⁵. Seizure of the Ukrainian territory by the Soviet Russia was indeed a tragic page in the history of many faiths propagated in the territory of Ukraine. In particular, the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church and the Ukrainian Greek Catholic Church were liquidated, Crimean Tatars, the followers of Islam, were forcibly deported. Temples and monuments of all Ukrainian Autocephalous Orthodox parishes were transferred to the Russian Orthodox Church, the only formal religious organization to which the Soviets were tolerant and which actively helped the communist totalitarian regime to persecute gentiles.

Regionalization of the Ukrainian society by confessions in the East-West direction supports the fact of dependence of UGCC and UOC–MP, the largest churches of Ukraine, on foreign religious centers – the Holy See and the Moscow Patriarchate (although it is important to see the difference between the Vatican as an international religious center and the state, which is a full subject of international relations, and the Moscow Patriarchate, which is exclusively Russian national religious institution and, therefore, protects only the interests of the Russian State).

In such circumstances, our state becomes an arena of struggle for the interests of the third parties, which, of course, are not concerned with the problems of consolidation of the Ukrainian society, national security and defense of the national interests of Ukraine.

3. Crisis of the Ukrainian Orthodox. Failure of three Orthodox jurisdictions (UOC MP, UOC–KP and UAOC) to come to terms and to achieve unity is more and more evident. If recently certain variants of their unification were considered, then now this idea is not even discussed.

The Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate by referring to the complexity of obtaining autocephaly in the ca-

nonical way, actually accepted the «broad autonomy» powers granted to it. Since nomination of the Kyiv Exarchate (eparchy) in the UOC was only ideological and tactical step (as in the other republics of the collapsing Soviet Union), then this meant nothing not only in obtaining autocephaly, but also in winning the real autonomy recognized by other churches. Moreover, the example of the Belorussian Church, which is again in the Exarchate status, demonstrates the fallacy of such clerical policy.

Emergence of new lines of confrontation aggravates contradictions in the Ukrainian Orthodox, primarily because of jurisdictional situation that does not allow the Ukrainian Orthodox Church to act in the international arena as a full subject of international relations. Therefore, when not so long ago the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate took under its jurisdiction a part of the UOC community in the United States subordinate to the Patriarch of Constantinople, it was accused of destructive activities. Though at the same time a UOC–KP center was established in the United States to coordinate the activities of UOC sites in the diaspora transferred under the jurisdiction of the Kyiv Patriarchate, it proved all the same impossible to avoid disputes between the diaspora and mainland Ukrainian Orthodox jurisdictions.

Among the UAOC communities this situation caused actual split. A misunderstanding between the UAOC hierarchies questioned the integrity of religious institutions. Additionally, strife will likely to negate implementation of the Ecumenical Project in the Ukrainian Orthodoxy providing unification of diaspora UOC under the aegis of Constantinople Orthodox Church with the UAOC and obtaining by the latter of the canonical status in the manner as it happened in Estonia.

As we can see, development trends in the Ukrainian Orthodox environment not only have conflict potential, but also threaten with local conflicts and, which is more important, may destabilize the entire Ukrainian society. Considering religious opposition a famous Ukrainian expert on religious studies, former Chairman of the State Committee of Ukraine on Religious Affairs V. Bondarenko emphasizes that the Orthodox conflict «determines much in the religious life in Ukraine. It can even be classified as the national problem»¹⁶. At the same time it is clearly impossible to form the Local Ukrainian Orthodox Church (which is necessary for sustainable development of Ukraine) exclusively by the subjects of conflict.

4. Development of the Society Clericalization Symptoms. One observes rather paradoxical situation in Ukraine, which is adherent to the values of secular humanism. It looks like that arbitrary activities of the Religious Organizations in Ukrainian have become an average phenomenon. Illegal actions of churches acquire greater scale, while the public authorities give virtually no response. Impunity of the clergy only enhances its aggressiveness. Confessions become especially militant, when it comes to resolving property issues. As an example, a description of the situation in the Lavra by the Ukrainian journalists: «The monks of the monastery began a campaign that can not be described other than „expropriation of expropriators” (rob the robbers). „Supermen” in cassocks knock the locks and erect barricades behind the locked doors seizing object by object (a good plot for action series). The UOC–MP hierarchy completely forgot that it is not about Laura assets, but about the communal and state property (land, buildings, museum values)»¹⁷.

Despite of the blatant law violation (in this case by the UOC–MP), the Ministry of Interior and the General Prosecutor’s Office took the position of an observer, rather preferring not to intervene in the conflict. Such indulgence plays into the hands of some religious groups. They gradually loose perception between the permitted and the forbidden.

There is no doubt about the influence of churches and religious organizations on the Verkhovna Rada. For nearly ten years the People’s Deputies of Ukraine cannot adopt new legislation on freedom of conscience and religious organizations. It is because the submitted draft laws do not fulfill the ambitions of certain religious institutions and MPs supporting them.

Therefore, increasing pressure of the confessions on all spheres of public life threatens establishing the rule of law and civil society in Ukraine, and thus, socially oriented market economy, retarding direct democratic progress of the Ukrainian society and material welfare of all Ukrainian citizens.

Europe wants to see the civilized Ukraine, based on the primacy of law, sustainable development, values of democracy and freedom for all citizens without exception. It is not only about political and economic aspects, but also about spiritual and cultural ones.

That is why the current state policy of Ukraine on reformation of the religious aspect of the social relations should be based on awareness of the need to implement the following measures:

– ranking of churches and religious flows functioning in the Ukrainian territory according to their belonging to the national spiritual traditions;

– development of a new model of the church-state relations. Balkan and Central European model may serve as an example in this regard. The former provides certain preferences to the historical church (or several churches) and direct government involvement in arranging the church life, the latter specifies a concordat (contracting system) that regulates the relationship between the state and religious associations, clearly defining their rights and obligations;

– moratorium on official approval by the government of the documents related to return of the property to the religious institutions before adoption of the Law of Ukraine *On Restitution of Property in Ukraine*;

– facilitation of the Ukrainian state in the UOC–KP and UAOC consolidation;

– bringing the current legislation on freedom of conscience and religious organizations in line with the realities of today and its coordination with similar international legal instruments and standards of the European Union.

Constituting the Local Orthodox Church is a powerful spiritual and ideological pillar of the Ukrainian state in building a democratic society, strengthening its image in the world.

In the current situation none of the religious institutions of Ukraine is capable to perform this mission. The UOC–KP and UAOC are not recognized by the world. Moreover, there is confrontation of hierarchies in the latter. Although the Greek Catholic Church has become traditional for considerable part of Ukrainians in addition to the western Ukrainian regions, it is greatly dependent on the Apostolic See and has a number of unsolved internal problems. The UOC–MP with its religious-canonice and administrative subordination to the Moscow Patriarchate, is primarily protecting the national interests of Russia. Protestant associations in Ukraine, unfortunately, do not all act in the spirit of the Ukrainian national interests.

Religious factors receive a great opportunity to prove their integrative power. It is primarily about forming sustained relations on the basis of faith between Ukrainian citizens and their spiritual brothers and sisters abroad. However, it is necessary to put an end to inter-religious oppositions within the country, which are many.

Religious centers and churches should, as it was before, act as an interlink in the spiritual and cultural dialogue between the nations, promote exchange of relevant experience, which is extremely important for formation of a common spiritual space.

It is not very wise to deny the existence of this cultural dialogue with involvement of confessions in the current historical period. It is very limited because it is private, often only with certain religious organizations and does not have support from the Ukrainian state. Thus, the results are minor. Spiritual identification of Ukrainians with the family of European nations is extremely slow and contradictory. After a very long time the Ukrainian people were scattered in different parts of the empire, and thus cut off from the European context as a full and equal partner in the international relations.

With the above in view and under the described situation the issue of fast integration of Ukraine into the European and world community becomes more urgent. Religion plays a significant role in this process, which is so important to regulate by the legislation. Thus we see the need for continued reform of the Ukrainian legal system starting from the fundamental political system governed by the Constitution of Ukraine, electoral laws and in particular the body of laws governing the fundamental rights and freedoms of the citizens of Ukraine.

That is why today it is so important to conduct active research and legislative activities that will help to solve problems of civilized coexistence of the citizens of Ukraine. The foremost attention in this case should be paid to ethnic religious specifics and arrangements of relations with the relevant national church, because the national rights of minorities and generally all citizens in Ukraine are completely regulated by law.

The state by pursuing appropriate legal policy in the religious sphere should be diplomatic in the current situation, but at the same time there should be no exemptions from the law, but manifestation of a clear confidence, consistency and determination in focusing on the best European and international standards and naturally and primarily in guaranteeing the implementation of the national interests of the Ukrainian people, which will be an important step for Ukraine's accession to the European Union.